

Η προβληματική της εξηγήσεως του αρχαίου μαθήματος "Τον Δεσπότην και Αρχιερέα"

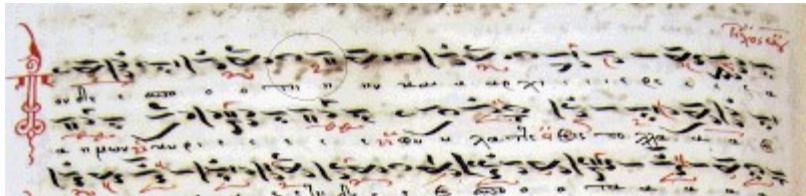
Η εξήγηση στην Νέα Μέθοδο του μαθήματος "Τον Δεσπότην και Αρχιερέα" έχει καταλήξει να είναι ένα από τα πλέον ακανθώδη ζητήματα στον χώρο της Βυζαντινής Μουσικολογίας σήμερα. Έχει χυθεί ατελείωτο μελάνι, έχουν γίνει συζητήσεις επί συζητήσεων, εισηγήσεις σε συνέδρια, έχουν γραφεί εκτενέστατα άρθρα και όλα αυτά στην αναζήτηση λύσης για το πώς ψάλλεται το μάθημα αυτο, το αποδιδόμενο σε κάποια χφφ στον Κουκουζέλη, αλλά συνήθως παραδιδόμενο ανωνύμως.

Η προφορική παράδοση μάλλον έχει περιπλέξει περισσότερο τα πράγματα, όχι επειδή αυτή φταίει, -πώς θα μπορούσε άλλωστε;- αλλά διότι αναλύεται και αποκωδικοποιείται με τους σημερινούς μας νόες, τους συνηθισμένους στον ορθολογισμό και στον τετραγωνισμό των συμπερασμάτων και τους εμμένοντας στην μικροδιαστηματική τεκμηρίωση και ανάλυση των επιβιωσάντων ηχητικών τεκμηρίων του παρελθόντος. Φτάσαμε σε σημείο να χωριζόμαστε σε "στρατόπεδα" υποστηρίζοντα την μία ή την άλλη εκτέλεση και όλα αυτά για έναν φθόγγο, διότι περί αυτού πρόκειται: Για το άν ο φθόγγος Κε της Νέας Μεθόδου (ΝΜ εις το εξής) ψάλλεται χαμηλωμένος, φυσικός ή με δίεση στα καταβάσματα του μέλους έσω δύο φωνές.

Το άρθρο αυτό, όπως και όλα τα άρθρα του γράφοντος στον παρόντα ιστοχώρο, δεν φιλοδοξεί να λύσει τους γόρδιους δεσμούς της Βυζαντινής Μουσικολογίας ή να εκτοξεύσει ρετσέτα για την λύση τους. Αυτό που θα θέλαμε να πείσουμε, όμως, τους φίλους αναγνώστες είναι ότι υπάρχει και άλλη λογική για την αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων.

Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή:

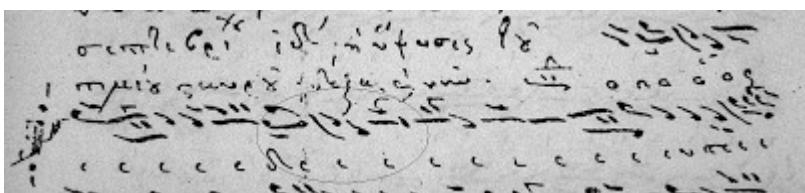
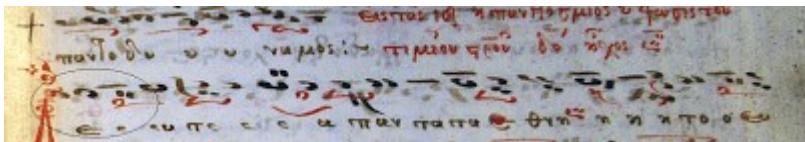
1. Αυτό που θα δεί κανείς σε ένα παλαιό χφ που περιέχει το μάθημα αυτό θα είναι κάτι τέτοιο:

Η επίμαχη θέση αναγράφεται με κατάβασμα έσω 2 φωνές με συνεχές ελαφρόν στην βάση του μέλους τον αανες = βαρύ της Παπαδικής εκ του Ζω της ΝΜ, και αμέσως με ανάβασμα δύο φωνών με συμπλοκή κεντημάτων κάτω από οξεία. Η συμπλοκή αυτή στην Παλαιά Γραφή (ΠΓ εις το εξής) "ενώνεται", κατά κανόνα σχεδόν, με το προηγούμενο φωνητικό σημάδι μέσω λυγίσματος, μπορεί δηλαδή να ονομαστεί θέση λυγίσματος από την χειρονομία που αποδίδεται σε αυτήν την ενότητα σημαδιών.

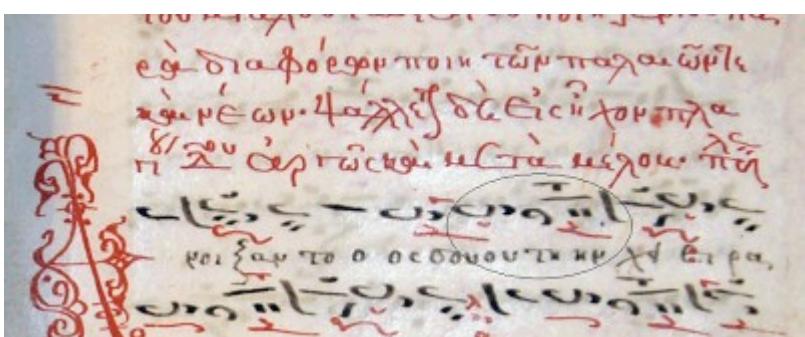
2. Το λύγισμα στην συγκεκριμένη θέση φαίνεται να αφορά στον ήχο έσω β'. Γενικά, είναι συχνότατο στον β' ήχο και τον χαρακτηρίζει στα παλαιά μαθήματα τόσο στο Στιχηράριο, όσο και στην Παπαδική. Την θέση αυτή την συναντούμε, βέβαια, και σε άλλους ήχους και πάντα έχει να κάνει με κατάβασμα του μέλους στον μέσο του αρχικού ήχου με εν συνεχείᾳ ανάβασμα στην βάση του μέλους. Για παράδειγμα, αν συναντήσουμε την θέση αυτή στον α' δ'φωνο του Στιχηραρίου η

συγκεκριμένη θέση του λυγίσματος τίθεται στον μέσο του α', ήτοι τον βαρύ και παράγει χαρακτηριστικό μέλος, κάπως διαφορετικό από την γνωστή εξήγηση της θέσεως στο επίμαχο μάθημα. Εν συνεχείᾳ, παραθέτω ένα κλασικό παράδειγμα θέσεως λυγίσματος στον β' ήχο από το Στιχηράριο Γερμανού με την εξήγηση του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος (XX εις το εξής) από τον κώδικα ΕΒΕ-ΜΠΤ 750:

Είναι σαφής η κίνηση πρός τον μέσο β' και το ανάβασμα στον κύριο ήχο, που δείχνει και την γενικότερη λογική αυτής της θέσεως.

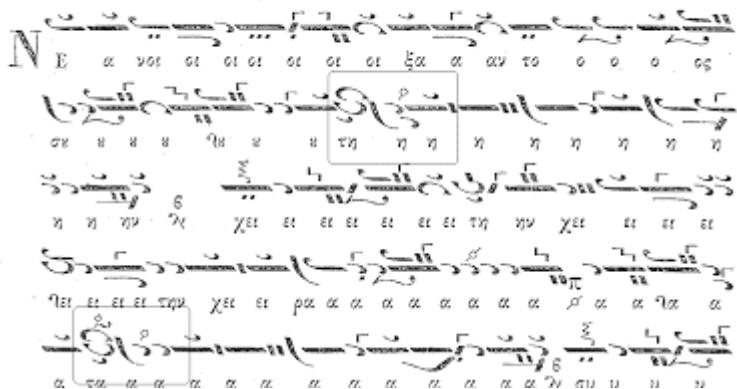
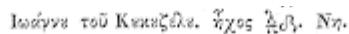
3. Ακόμα κι όταν η θέση του λυγίσματος σημανθεί σε ήχο άλλο από αυτόν του β', μπορεί να τρέψει το μέλος του σε β' ήχο, αν τα διαστήματα ή οι εμπλεκόμενοι ήχοι προσφέρονται για εναλλαγή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα λυγίσματα στο α' ημιστιχιο των Ανοιξανταρίων, που είναι μελοποίηση του Κουκουζέλους και το οποίο σε μέση πλήρη γραφή έχει ως εξής:

Ο Γρηγόριος Πρωτοψάλτης (ΓΠ εις το εξής) εξηγεί την θέση με τοποθέτηση φθοράς β' αμέσως πρίν το κατάβασμα του μέλους του λυγίσματος (η παραλλαγή του φθάνει μέχρι τον νεάγιε=Νη, αλλά το μέλος της συγκεκριμένης χειρονομίας κατεβαίνει 2 φωνές ακόμα προς τα έσω, αγγίζοντας τον χαμηλό νεχεανες=κάτω Κε) θέλοντας προφανώς να επισημάνει τα προς τα έσω διαστήματα:

Ο ΞΧ δεν βάζει φθορά β' τοποθετεί, όμως, στην έντυπη έκδοση της Ανθολογίας ύφεση στον Ζω

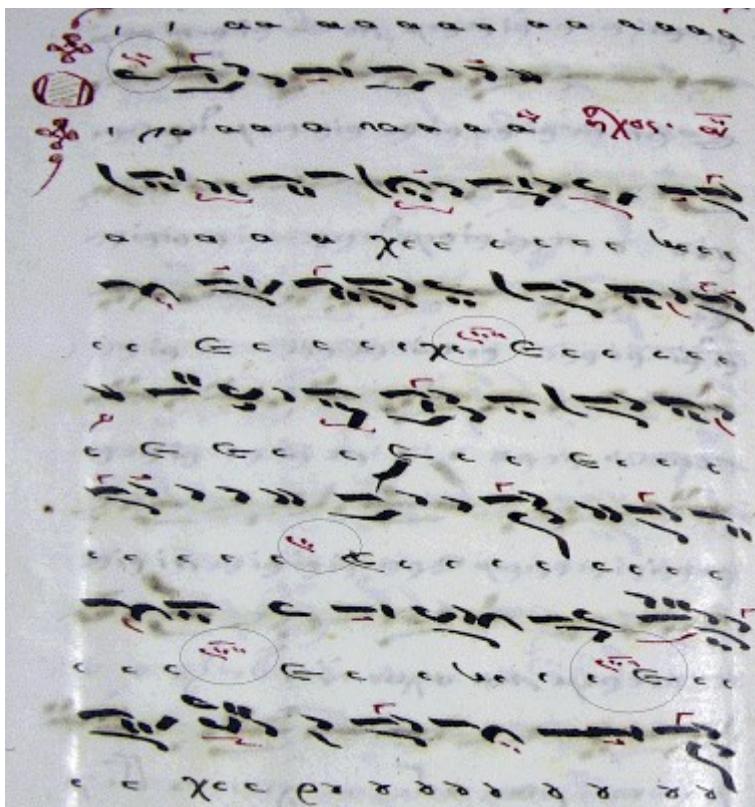
δηλώνοντας, ίσως όχι με μεγάλη επιτυχία ώστε να ξεκαθαρίσει τα διαστήματα μέχρι τον κάτω Κε, πάντως με σαφήνεια ότι ο πρώτος προς τα κάτω φθόγγος βαρύνεται ώστε να δώσει μεγάλο διάστημα, που είναι απαραίτητο για να δωθεί η ιδέα του β' από τον μέσο τον προς τον πλάγιο του:

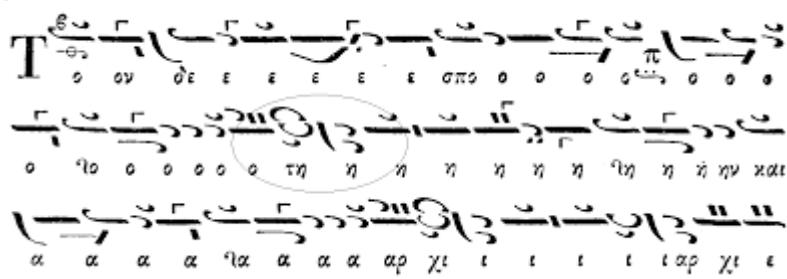
Ας μη ξεχνάμε, τέλος, ότι ο πλ. δ' είναι μέσος τους β' κατά τους παλαιούς και εύκολα τρέπεται σε φθορικό "έσω δευτέρου" κατά τον Μανουήλ Χρυσάφη, με δέσιμο τον φθορικών διαστημάτων. Η κίνηση, λοιπόν, του πλ. δ' προς τα έσω κατά 2 φωνές, άλλοτε αγγίζει τον Κε με την ιδέα του πλ. α' που έχει στο διαπασών, άλλοτε δε φθείρεται με την ιδέα του χρωματικού πλ. β' που εδράζεται στον φθόγγο αυτό, ούτως ή άλλως, από παραλλαγής, όπως ακριβώς γίνεται και στο πρώτο ημιστίχιο των Ανοιξανταρίων.

4. Είναι αρκετά σαφές, πλέον, από τα όσα έχουμε μέχρι τώρα πεί για τα περί φθοράς και τα της σχέσεως α' και β' ήχου κατά τους παλαιούς, ότι η τροπή ενός μέλους στην ιδέα άλλου ήχου γίνεται πολλάκις χωρίς τοποθέτηση φθοράς και είναι τόσο ευκολότερη όσο μεγαλύτερη συγγένεια υπάρχει μεταξύ των ήχων που θα εναλλαχθούν στο σημείο της φθοράς. Ιδίως η τροπή του α' σε β' είναι ευκολότατη τόσο στην 4φωνία όσο και και στον έσω ήχο (Πα της ΝΜ). Ειδικά στον έσω α', λόγω του ότι κάτωθεν της βάσης τα διαστήματα μέχρι τον μέσο του, τον βαρύ της Παπαδικής, είναι ακριβώς αυτά του β' της διατονικής παραλλαγής είναι πολύ εύκολο να εισαχθεί μέλος β' ήχου χωρίς φθορά με τις ανάλογες, χαρακτηριστικές του ήχου, θέσεις να υποδεικνύουν την αλλαγή.

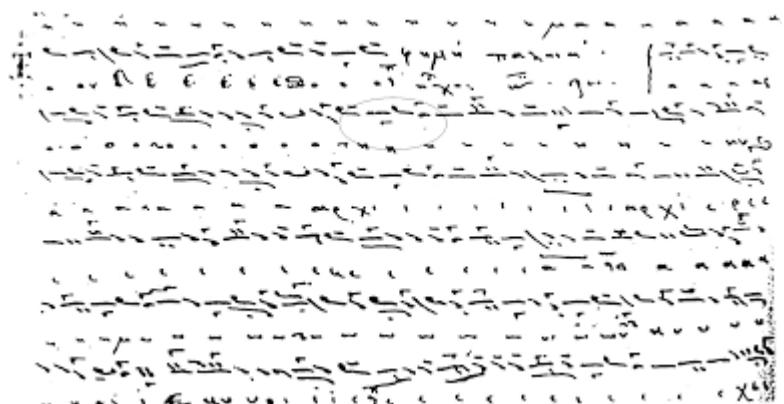
5. Από παρατήρηση των χφφ φαίνεται πως δεν είναι πάντα σαφές για τους κωδικογράφους το ποιός ήχος θεωρούν ότι "διεκδικεί" το μέλος των διαφόρων θέσεων. Αυτό που για κάποιον φαίνεται σαφές ότι ανήκει σε έναν ήχο, για τον άλλο μπορεί να μην είναι ξεκάθαρο σε ποιόν ήχο εντάσσεται. Θεωρώ χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας εκτιμήσεως την εξήγηση του χερουβικού του Πέτρου Λαμπαδαρίου σε ήχο βαρύ από τον Απόστολο Κώνστα τον Χίο, ο οποίος παραδίδει στην δική του υπεραναλυτική παλαιά γραφή το μέλος σε ήχο β' μέχρι περίπου τα μέσα του, διότι, καθώς φαίνεται, για τον ίδιον τον Κώνστα όλες αυτες οι θέσεις της πρώτης μελοποιητικής περιόδου που αφορούν στις λέξεις "Οι τα Χερουβίμ" δηλώνουν β' ήχο. Παραθέτω το χαρακτηριστικό απόσπασμα:

6. Φτάνοντας μετά από όλα αυτά στο επίμαχο μάθημα "Τον Δεσπότην και Αρχιερέα" νομίζω ότι είναι αρκετά σαφές για κάποιον που μπορεί να συνεκτιμήσει όλα τα προηγούμενα δεδομένα (και τα οποία δεν λένε κάτι άλλο παρά ότι, αυτό που κυριαρχεί σε ένα μέλος και καθορίζει ήχους και κλίμακες δεν είναι απλά οι μαρτυρίες στην παλαιά γραφή, αλλά οι ίδιες οι θέσεις του μέλους), ότι το μάθημα αυτό εξηγήθηκε με τροπή σε β' ήχο για το πρώτο κομμάτι του στην NM, τόσο από τον ΓΠ όσο και από τον XX στις έντυπες εκδόσεις τους λόγω της ιδέας β' ήχου που σαφέστατα δίνουν οι αρχικές θέσεις με χαρακτηριστικότερη αυτήν του λυγίσματος. Οι εξηγήσεις XX και ΓΠ παρατίθενται εδώ αντιστοίχως για διευκόλυνση των αναγνωστών:

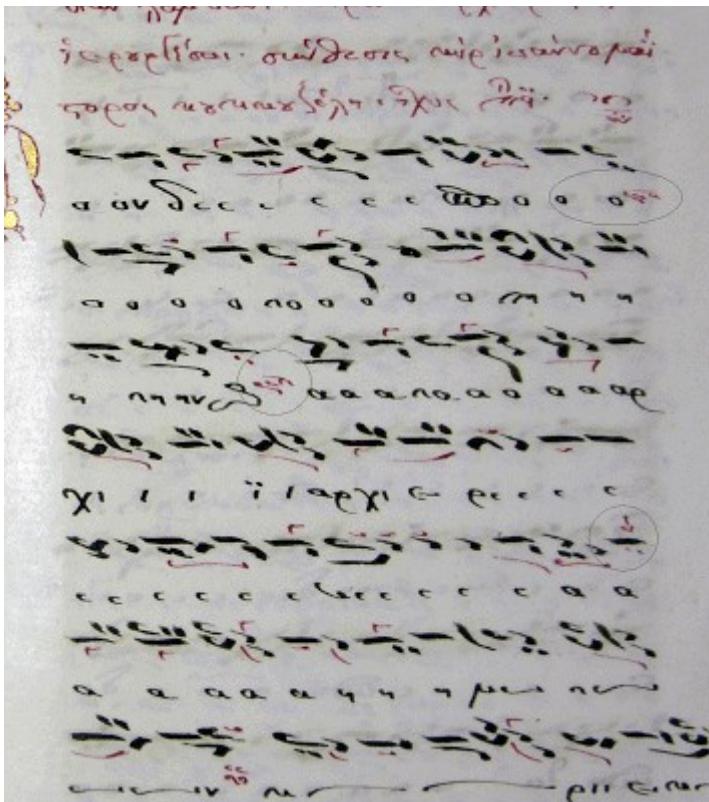

Δεν θεωρώ καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι η λύση της φθοράς του β' στην εξήγηση του XX γίνεται αμέσως μετά την δεύτερη θέση λυγίσματος και αφού τελειώσει το κατάβασμα έσω 2 φωνές μέχρι τον κάτω Δι. Η εξήγηση του XX στην έντυπη έκδοση φαίνεται αρχικά να έρχεται σε αντίθεση με την χρ εξήγηση του μέλους στον κωδ. EBE-ΜΠΤ 704, και στην οποία δεν υπάρχει η φθορά:

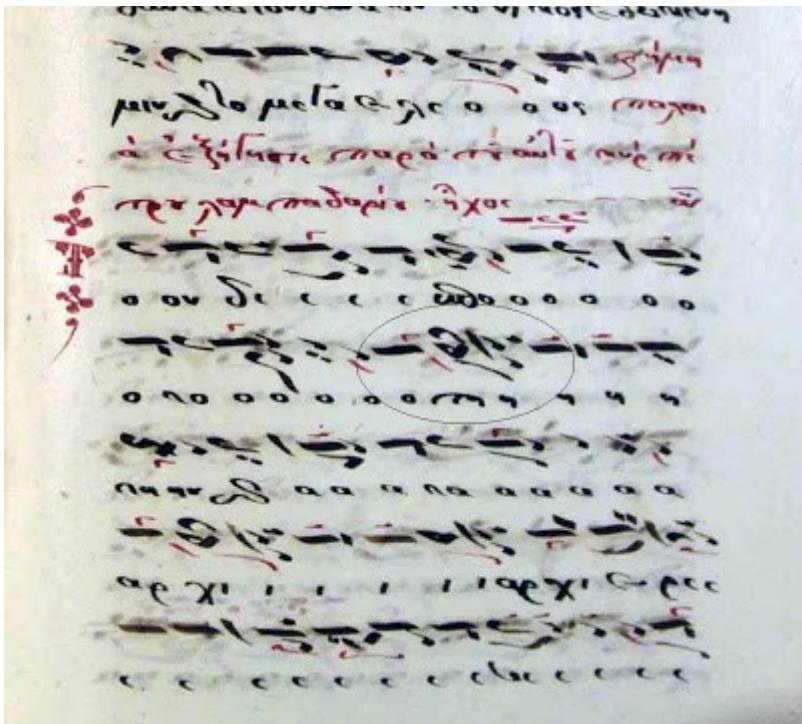
Όπως πολύ σωστά όμως έχει παρατηρηθεί από πολλούς ενασχολουμένους με το θέμα, στο χφ αυτό δίνεται άλλη εξήγηση της θέσεως του λυγίσματος με μέλος που δεν κατεβαίνει στον κάτω Δι και συναντάται ενίστε στο Στιχηράριο και αλλαχού, όχι τόσο στον β' αλλά συχνότερα σε άλλους ηχους, όπως ο α' στιχηραρικός, με άλλα διαστήματα φυσικά, αλλά με ακριβώς ίδια κίνηση φωνής. Η διαφοροποίηση χφ και εντύπου εξηγήσεως στο θέμα των φθορών ίσως έχει να κάνει ακριβώς με το γεγονός ότι στην χφ εξήγηση το μέλος δεν φτάνει μέχρι τον κάτω Δι. Φαίνεται, δηλαδή, από όλα αυτά ότι η τοποθέτηση φθοράς στην έντυπη έκδοση αφορά στα υποκείμενα και όχι στα υπερκείμενα διαστήματα, δείχνοντας το Κε ύφεση.

7. Συνεχίζοντας την σύντομη αυτή αναφορά στο θέμα, θεωρώ σημαντικότατη την ύπαρξη εξηγήσεως του μέλους αυτού από τον Απόστολο Κώνστα στον κώδικα EBE 1869, f375r-375v, με σήμανση μαρτυριών β' ίχου για το πρώτο σκέλος του μέλους και λύσεως της ιδέας του β' με τοποθέτηση φθοράς α' ήχου στο γνωστό σημείο αλλαγής:

Ο Κώνστας δεν τοποθετεί πουθενά φθορά β', αλλά επιβεβαιώνεται η εναλλαγή με τις μαρτυρίες β' που βάζει σε καταλήξεις. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι η αρκτική μαρτυρία του ήχου δεν είναι καθ' αυτό βαρύς, αλλά μέσος του πλ. α'. Αυτή η επιλογή του Κώνστα πιθανόν να πηγάζει από την διαπίστωση που κάνει στο Θεωρητικό του, ότι ο βαρύς της Παπαδικής δεν βρίσκεται με καθαρή πέμπτη προς τα κάτω από τον κύριό του τον γ' ήχο εκ του Γα, αλλά αναπληρώνει το μέλος του πλ. γ' με αντιφωνία του έξω διατονικού β', είναι ήχος αναπλήρωσης, δηλαδή, "των ελλιπόντων του τρίτου" (βλ. την περισπούδαστη εργασία του Θωμά Αποστολοπούλου, "Ο Απόστολος Κώνστας ο Χίος και η Συμβολή του στη Θεωρία της Μουσικής Τέχνης" Αθήνα 2002, σελ 185-190) και νοείται διαστηματικά ως μέσος του πλ. α' παρά ως πλάγιος του γ'.

Σε παλαιότερα αυτόγραφά του ο Κώνστας αντιγράφει το μέλος όπως βρισκόταν εξηγημένο από τον Πέτρο στα διάφορα χφφ χωρίς, δηλαδή, σήμανση φθορά ή αλλαγής ήχου. Το παραθέτω από χφ του 1804:

Είναι προφανές ότι ο Κώνστας δεν άλλαξε γνώμη για την ψαλμώδιση του μέλους αυτού με την πάροδο του χρόνου, αλλά ότι αυτό που άλλαξε ήταν οι επιλογές του στην καταγραφή του μέλους που ούτως ή άλλως έγινε προσδιοριστικότερη και λεπτομερέστερη μετά το 1814 και την αλλαγή του συστήματος γραφής. Έπρεπε, συνεπώς, ο Κώνστας με το υπεραναλυτικό σύστημα γραφής που εισηγείτο να αντισταθμίσει τις πολλές επιλογές παρασήμανσης των διαφόρων αλλαγών που δημιουργήθηκαν με το νέο σύστημα γραφής.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορόμενε να πούμε ότι, με τα όσα στοιχεία μας δίνει η εποχή γύρω από την αλλαγή συστήματος γραφής, φαίνεται ότι το μέλος που εξετάζουμε παραδιδόταν με εναλλαγή σε β' ήχο στο πρώτο τμήμα του όντας συνεπές με τις θέσεις β' που το χαρακτηρίζουν. Αν στην παλαιότερη αυτής του Πέτρου γραφή δεν υπήρχε ανάγκη σήμανσης της όποιας αλλαγής ήχου, στα χρόνια γύρω από την αλλαγή συστήματος οι φθορές και οι αλλοιώσεις του μέλους άρχισαν να περνούν συστηματικά στα χωφ και αργότερα στις έντυπες εκδόσεις των εξηγήσεων προκειμένου να γίνει σαφέστερο το μέλος που κρυβόταν κάτω από την παλαιά παρασημαντική, και στην οποία τα περισσότερα εννοούνταν.